

XVIII–XX ASR BOSHLARIDA BUXORO AMIRLIGI VA USMONLILAR IMPERIYASI O‘RTASIDAGI DIPLOMATIK VA IJTIMOY-MADANIY MUNOSABATLAR

Muallif: [G'aybullayev Shohruh Mardon o'g'li]

Ilmiy rahbar: [Ilmiy darajasi, F.I.Sh.]

Muassasa: [Universitet yoki Ilmiy tekshirish instituti nomi]

E-mail: [Elektron pochta manzilingiz]

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda XVIII asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Buxoro amirligi hamda Usmonlilar imperiyasi o‘rtasida o‘rnatilgan tashqi siyosiy aloqalar, elchilik missiyalari, savdo-iqtisodiy hamda diniy-madaniy munosabatlarning asosiy yo‘nalishlari tahlil qilingan. Shuningdek, chor Rossiyasining O‘rta Osiyoga harbiy yurishlari davrida Buxoro amirlarining Usmonli xalifaligidan madad so‘rash harakatlari, Istanbuldagi Buxoro va O‘zbeklar takyalari (zaviyalari)ning o‘zaro madaniy integratsiyadagi o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *Buxoro amirligi, Usmonlilar davlati, diplomatiya, elchilik munosabatlari, xalifalik, Boshvazirlik Usmonli arxivi (BOA), O‘zbeklar takyasi, geosiyosat.*

KIRISH

Sharq musulmon dunyosining ikki muhim tayanchi hisoblangan Buxoro amirligi va Usmonlilar imperiyasi o‘rtasidagi aloqalar uzoq tarixiy ildizlarga ega bo‘lib, Mang‘itlar sulolasi hukmronligi davrida (1756–1920) o‘zining yangi bosqichiga ko‘tarildi. Garchi bu ikki davlat o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri geografik chegara mavjud bo‘lmasa-da, diniy birlik (sunnilylik-hanafiylik), umumturkiy madaniy ildizlar, shuningdek, Movarounnahr ziyoratchilarining Hijozga Usmonlilar hududi orqali borishi barqaror diplomatik munosabatlarni taqozo etgan.

Ayniqsa, XIX asr o‘rtalaridan boshlab "Katta o‘yin" doirasida vujudga kelgan geosiyosiy vaziyat Buxoro hukmdorlarini Usmonli sultonlari bilan diplomatik aloqalarni faollashtirishga undadi.

ASOSIY QISM

1. Diplomatik aloqalar va elchilik missiyalari

Buxoro–Usmonli diplomatik aloqalari asosan rasmiy maktublar (nomalar), sovg‘a-salomlar va maxsus elchilar vositasida olib borilgan. Turkiyadagi Boshvazirlik Usmonli arxivi (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi* – BOA) hujjatlari shuni ko‘rsatadiki, amir Shohmurod, amir Haydar, amir Nasrulloh va amir Muzaffar davrlarida Istanbulga bir necha bor rasmiy elchilik hay‘atlari yuborilgan.

- **Siyosiy vositachilik va yordam so‘rash:** Amir Shohmurod davridayoq Afg‘oniston va Eron bilan bog‘liq mintaqaviy muammolarni hal etishda Usmonli sultonining nufuzidan foydalanishga urinishlar bo‘lgan.

- **Rossiya istilosi davri:** 1860–1870-yillarda chor Rossiyasi qo‘shinlarining Buxoro hududiga bostirib kirishi oqibatida amir Muzaffar Usmonlilar sultoni Abdulazizga elchi (Mulla Ernazar Elchi) yuborib, harbiy va diplomatik yordam so‘ragan. Biroq Usmonlilar imperiyasi o‘sha davrda chuqur ichki islohotlar (Tanzimot davri) va Yevropa davlatlari bilan ziddiyatli holatda bo‘lgani sababli, Buxoroga bevosita harbiy emas, faqat vositachilik va ma‘naviy ko‘mak ko‘rsatish bilan cheklangan.

2. Diniy-ma‘naviy birlik va ziyorat yo‘llari

Usmonli sultonlarining ayni paytda "Musulmonlar xalifasi" maqomiga ega bo‘lishi Buxoro amirlari uchun ulkan ma‘naviy ahamiyat kasb etgan. Buxoro hukmdorlari o‘z nomalarida sultonlarga "Xalifayi ruyi zamin" deb murojaat qilgan va o‘z taxt vorisligini e‘tirof ettirish orqali mintaqadagi legitimligini mustahkamlashga intilgan.

Ziyorat omili ham aloqalarning asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan. Buxorodan Makkai Mukarrama va Madinai Munavvaraga otlangan ziyoratchilar asosan Istanbul, Trabzon yoki Bag‘dod orqali harakatlangan. Bu yo‘llarda buxorolik hojilar xavfsizligini ta‘minlash borasida davlatlararo bitimlar va farmonlar qabul qilingan.

3. Istanbuldagi Buxoro va O‘zbeklar takyalari

O‘zaro madaniy-ijtimoiy integratsiyada Istanbuldagi **O‘zbeklar takyasi** (Sultontepa) va **Buxoro takyalari** o‘ziga xos elchixona hamda ma‘rifat markazi vazifasini o‘tagan.

- Mazkur maskanlar Buxorodan kelgan olimlar, elchilar va savdogarlar uchun bepul yotoqxona, kutubxona va muloqot maydoni bo‘lib xizmat qilgan.
- Buxorolik Shayx Sulaymon Buxoriy kabi allomalar Istanbulda yashab, turkiy tillar lug‘atini tuzishi, ilmiy merosni o‘rganishi ikki xalqning ma‘naviy yaqinlashuvida katta rol o‘ynagan.

XULOSA

XVIII asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro amirligi va Usmonlilar imperiyasi o‘rtasidagi munosabatlar quyidagi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan:

1. **Geosiyosiy cheklovlar:** Har ikki davlat geografik jihatdan uzoqligi va oraliqdagi davlatlar (Eron, Afg‘oniston, chor Rossiyasi) ta‘siri tufayli to‘laqonli harbiy-strategik ittifoq tuza olmagan bo‘lsa-da, faol diplomatik dialog olib borgan.

2. **Xalifalik g‘oyasi va ma‘naviy birdamlik:** O‘zaro munosabatlarning poydevorini diniy-ma‘rifiy birlik, xalifalik institutiga hurmat va ziyorat turizmi tashkil etgan.

3. **Arxiv ma'lumotlarining ahamiyati:** Bugungi kunda Turkiya va O'zbekiston arxivlarida saqlanayotgan hujjatlar Markaziy Osiyo xalqaro munosabatlar tarixini xolisona o'rganishda beqiyos manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Saray M. *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775–1875)*. – İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1994.
2. Bobobekov H., Haydarov M. *O'zbekiston diplomatiyasi tarixi (qisqacha ocherklar)*. – Toshkent: Universitet, 2003.
3. Doniyorov A. X. *XIX asr oxiri – XX asr boshlarida O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi madaniy-ma'rifiy aloqalar*. – Toshkent: Fan, 2011.
4. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun, Name-i Hümayun Defterleri* (Tegishli fondlar).
5. Ziyoeva D. *O'zbekistonning o'rta asrlar va yangi davr xalqaro aloqalari tarixshunosligi*. – Toshkent: Navro'z, 2016.